

ADALÉK DAMJANICH JÁNOS HONVÉD TÁBORNOK KATONAI PORTRÉJÁHOZ

1848/49 fordulója Magyarországon nem tartozott a 19. század legvidámabb óév-búcsúztató–újévköszöntő időszakai közé. Az embereknek talán kedvük sem volt koccintani Szilveszter éjjelén, hiszen az ország legtöbb tájáról aggasztó katonai híreket lehetett hallani.

A császári hadsereg Windisch-Grätz herceg, tábornagy vezette főerői a december 30-án Mórnál kivívott győzelmük után már a főváros előterében voltak, s remény sem volt arra, hogy Budapestet tartani lehessen.

Észak-Magyarországon a Galíciából betört Franz Schlik gróf, altábornagy vezette cs. kir. hadtest megállítása szinte lehetetlen feladatnak tűnt. A vele szemben operáló magyar hadtest a hadügyminiszter Mészáros Lázár altábornagy vezetésével december 28-án Szikszónál egyszerűen kitért az ütközet elől, január 4-én Kassánál pedig csúfos futással végződő vereséget szenvedett.

A Christian Götz vezérőrnagy vezette cs. kir. dandár december végén Trencsén vármegyébe tört be, s komolyabb ellenállás nélkül megszállta azt, majd folytatta előrenyomulását Nyitra, Zólyom, Bars vármegyék felé.

Ugyancsak december végén kezdte meg a Dél- és Nyugat-Dunántúl megszállását a Laval Nugent tábornagy vezette stájer-horvát hadtest, s 1849 januárjának első napjaira elfoglalta Kőszeget, Körmendet, Zalaegerszeget, Keszthelyt és Nagykanizsát is.

Szinte felüdülésnek hathatott, hogy a Bácskából ezen időszakban nem érkeztek kedvezőtlen hírek – igaz, kedvezőek sem. A régió legerősebb szerb táborának, Szenttamásnak szeptember 21-i harmadik, sikertelen bevételi kísérlete után az itt kialakult erőegyensúly következtében egyik fél sem lépett fel kezdeményezően, vagyis 1848/1849 fordulóján a Bácska szinte csendes volt.

Mozgalmasabb, jó és rossz híreket szállító terület volt viszont a szomszédos Bán-ság. December első felében a magyar csapatok sorra számolták fel itt a szerb táborokat (Károlyfalva, Alibunár, Tomasevác), ezt követően azonban megtört a lendületük, mert a hadtest parancsnoka, Kiss Ernő vezérőrnagy fontosabbnak tartotta a temesvári várórség visszaszorítását és a krassói bányakerületben a rend helyreállítását, mint a legjelentősebb szerb tábor, Pancsova elfoglalását. A két cél egyikét sem sikerült elérnie, a temesvári vár hatékony körülváráshoz nem volt elegendő ereje, a bányakerület december végi elvesztését pedig többnyire tétlenül szemlélte. De-

cember 31-én végre megindult hadtestével Pancsova ellen, a január 2-án megvívott ütközet azonban gyászos kudarccal ért véget.

Erdély volt az egyetlen olyan terület, ahonnan december közepétől folyamatosan jó hírek érkeztek. A József Bem altábornagy által szervezett és vezetett erdélyi magyar hadsereg január elejére érdemben befejezte Észak-Erdély felszabadítását, s Bukovinába szorította ki a Karl Urban ezredes vezette császári dandárt, majd Dél-Erdély felé folytatta hadműveleteit. Észak-Erdély biztosítása fontos volt azért is, mert december 31-én Pesten az országgyűlés döntött arról, hogy a főváros tarthatatlansága miatt a törvényhozó, a végrehajtó hatalom és a hivatalok áteszik a székhelyüket Debrecenbe, s onnan folytatják az ellenállás szervezését. A kálvinista Róma védelmét jól meg lehetett szervezni a Tisza vonalánál, Észak-Erdély visszafoglalása pedig azt jelentette, hogy a háta is biztosítva van, nem kell abból az irányból sem ellenséges támadással számolni.¹

Szilveszter éjjele és január első napjai tehát nem ünnepléssel, hanem lázas készülődéssel, a készletek menekítésével és a főváros kiürítésével teltek. „S a szomorú valóság, melyet soha nem lehetetlennek, jóllehet a magasztalt vitézség után nem oly közelnek tartottam, ránk szorult. Szegény hazánk eltapodtatik. (...) Szegény hazám, az 1848-diki évet még inkább fogod siratni, mint az 1526-kit” – jegyezte fel Naplójába Hunfalvy Pál.²

A kritikus katonai helyzetet egyre több személyi konfliktus bonyolította tovább. A császári főereg támadását követően főképpen a Görgei Artúr vezérőrnagy által parancsnokolt feldunai hadtestben sok tiszt visszalépett a szolgálattól, vagy betegszabadságot kért. Azok cselekedtek jobbra így, akik korábban a császári-királyi hadseregben kezdték pályafutásukat, s most a Windisch-Grätz elleni harcot összeegyeztethetetlennek tartották a dinasztia iránti esküjükkel.³ Hasonló volt a helyzet január elejétől a bácskai hadtestnél is azzal a különbséggel, hogy ott a hadtestparancsnok Esterházy Sándor vezérőrnagy volt az, aki a szolgálatból való kilépés mellett érvelt, s erre próbálta rábeszélni beosztott tisztársait is. A hadtest felbomlását a magyar érzelmű tisztek akadályozták meg Vécsey Károly gróf vezérőrnagy, Lenkey János ezredes és Baudisz József főhadnagy vezetésével, akik január közepére elérték azt is, hogy Esterházy és társai lemondjanak.⁴

¹ Az általános katonai helyzetre 1848/49 fordulóján lásd legújabban Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 163–199.

² Hunfalvy Pál: Napló 1848–1849. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Urbán Aladár. Budapest, 1986. 134.

³ A „levélhullás”-ra lásd id. Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. I. kötet. Budapest, 1885. 108–120.

⁴ A bácskai hadtest bomlási folyamatára Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. Sajtó alá rendezte Bessenyei Ferencz. Budapest, 1894. 424–426.; Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harca 1848–1849-ben. II. kötet. Budapest, é. n. 276–277.

A képviselőházban új politikai erőként jelentek s erősödtek meg a radikálisok, akik a december 2-i trónváltás és a császári támadás után egyre élesebben léptek fel a dinasztiaival szemben, komoly riadalmat keltve ezzel a magyar politikai elitben is. Akadtak természetesen olyan képviselők is, akik a trónváltásból és a császári támadásból más következtetést vontak le, s a Béccsel való megegyezést helyezték politikájuk frontvonalába. A Békepárt tagjai sem fogadták el természetesen a feltétel nélküli behódolást Ferenc Józsefnek, de kétségtelenül gyengítették a Kossuth Lajos körül kialakult, az 1848-as alkotmány minden áron való megvédését célul megfogalmazó politikát.

Katonai, politikai és személyes problémák sokaságával kellett tehát megküzdenie a Debrecenben berendezkedő kormány, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének 1849. január első napjaiban is. Gondjait csak növelte az a 40 honvédtiszt által aláírt levél, amelyet január 12-én kapott meg, s amely a bánásági hadtest komoly belső válságáról tanúskodott.

„Honvédelmi Bizottmányi Elnök Úr!

Tovább is hallgatni honáruslás lenne. Jó hazafi nem nézheti tovább Kiss tábornoknak minden terv nélküli hasztalan működéseit. Soha jobb alkalmunk nem volt a vérben úszó Bánáságot ellencitől megszabadítani, mint tizennégy nappal ezelőtt, s tekintsünk most magunk körül, s látni fogjuk, hogy a legszánandóbb s keservesebb állapotban vagyunk: Bogsán az ellentől bevéve, s több milliókat érő Resiczabánya elégetve és elpusztítva, Oravicza és Szászka az utolsó két bányaváros elhagyatva, a katonai hatalom s emberségről megfeledkezett oláhság dühének kitéve. A közlekedés Erdély és a bánáti oláhok között megnyílt, s a temesvári comité erkölcsi és anyagi erőre támaszkodva virágzik és működik.

Tekintsünk kissé magunk körül, s meg fogjuk látni, hogy Fehértemplom és Versecz városoknak nemesen és hőiesen kivívott babérjai ezen városok lángjai közt lesz semmivé, s mi ezen utolsó menhelyüinktől is fosztva leszünk; s kinek köszönhetjük, a maga helyét teljességgel bé nem töltő Kiss tábornoknak. Neki, mint katonának, szíve helyén lehet ugyan, de hadvezérnek egyáltalában nem való, hadvezérletről s felsőbb hadi tudományról semmi fogalma, sőt legkisebb jelét sem mutatá eddig valamely józan, összefüggő tervezésnek; táborokaratól ez ideig még kevesebbet látánk. Kiss tábornok Bánátnak, s ezáltal édes hazánknek ügyét hogy mennyire hordja szíven, kitetszik a következőkből: egy százados küldetett hozzá futárus Bogsán és Resicza szomorú elestének hírért viendő; ez élénk előterjesztéseket tett neki, hogy nyomuljon egész erejével Bogsán felé, úgy az ellenség útját elzárván, felelet: 'nem lehet', mire a százados azt mondván, hogy így a Bánáság el van veszve, a tábornok hideg vérrel és laconice felelé: 'alkalmasint, de ki tehet róla!' Ezt mondá azon magyar tábornok, kinek rendelkezésére s intésére készen áll 15 000-nyi válogatott s rendes katonai erő.

A tábornok kötelessége lett volna azon első hírre, hogy a temesvári haderő kiindult, vagy Temesvár felé előnyomulni, vagy a kiindult ellenséget hátba támadva Bogsánnál semmivé tenni, vagy legalább a szerbekben vett győzelmeket felhasználni. És mit tett ezen tehetetlen tábornok: azon első ágyúlövésre, melyet Bogsán felől Csákován hallott, a tizennégy napi ide s tovahurcolás által már csaknem kiállott sereget szétindította, s Módosra hátravonult. Amit Tomasovácznál elkövetett, eléggé ismeretes; hallgatott volna Villámy őrnagy bölcs sugallatira, úgy az ellenséget hátba kapta volna, s a szerbek meg lennének semmisítve.

Ha mi hova hamarébb Kiss tábornok vezérletétől meg nem szabadulunk, mi is Kiss tábornokkal bízást arra szavazhatunk, hogy Bánát veszve vagyon.

Ha Magyarország Bánátját meg akarja tartani, s ha katonáink naponta csüggedő kedélyét elveszéstől megóvni és emelni akarjuk, úgy először is szakértő, eszes és erélyes vezérre van szükségünk, s Bánát még nem veszett el, ami elfoglaltatott, visszaszerezhető. De hamar és rögtön kell ennek történnie, ha az erdélyi események ismétlését elérni nem akarjuk.

Ezeket választmányi Elnök úrral tudatni, s az itteni körülményeket és eseményeket előadni szent kötelességünknek tartjuk s valóságuk iránt éltünk s becsületünkkel jót állunk.

Földváry Károly őrnagy
Károlyi Miksa őrnagy⁵

Kétségtelen, a levél tartalma – vagyis az, hogy a tisztek között nagy az elégedetlenség Kiss Ernővel szemben – nem érte váratlanul az OHB elnökét. Vukovics Sebő kormánybiztos ugyanis már január 6-án jelentette neki Nagybecskerekéről, hogy „Kiss altábornagy vezénylete ellen oly nyílt kikelések, oly nyilvános elégületlenség tört ki, s seregeinknek január 2-án Pancsováról történt visszaveretése a közbizalmatlanságot oly magasra emelte fel, hogy a seregben az engedetlenség és rendetlenség tényekben mutatkozik már, s én hivatva éreztem magamat hazafi- s kormányképviselői kötelességemből az :/: alatti másolati felszólítást bocsátani Kisshez”.⁶ E felszólításban Vukovics kiemelte, hogy „a hadseregben egy idő óta észrevett fegyelmetlenségi jelenségek – a megalégületlenség kitörései és a vezénylet elleni kikelések, a legújabb események után, melyek alatt seregünk Pancsováról indult vissza –, oly fokra hágtak, hogy ez állapotot hazafi aggály nélkül szemlélni nem lehet, és orvoslását ügyünkre

⁵ A 40 tiszttel aláírt levelet „Néhány katona tiszttel kifogása Kiss Ernő tábornagy ellen” kivonattal ellátva 1849. január 12-én iktatták a Honvédelmi Bizottmány titkárságán, s „Tudomásul az Elnöknek” megjegyzéssel küldték tovább Kossuthnak. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára H 2. OHB 1849:292.

⁶ Vukovics jelentése, mely január 8-án érkezett meg Debrecenbe MNL OL H 2. Acten, 582. Közli dr. Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. III. kötet. Budapest, 1935. 293–294.

következő kár nélkül legrövidebb ideig is halasztani nem szabad”. Felszólította tehát Kiss Ernőt, hogy seregében állítsa helyre a rendet, mert ha ez nem történik meg, kénytelen lesz a kormány intézkedéséig főtisztjeinek meghallgatása mellett a hadtest vezényletét ideiglenesen másra bízni.⁷

A kormánybiztos január 6-ai jelentésének és intézkedésének közvetlen előzménye pedig az volt, hogy 5-én megjelent nála egy tiszti küldöttség Damjanich János vezérőrnagy és Nagysándor József alezredes vezetésével, s beszámolva a tisztikaron belül Kiss Ernő irányában megnyilvánuló bizalmatlanságról arra kérték, hogy szólítsa fel lemondásra a hadtest parancsnokát.⁸

Mi válhatta ki a tisztikar e részének fellépését az altábornaggyal szemben. A válasz megfogalmazódott már Vukovics kormánybiztosnak Kossuthhoz írt levelében is: „seregeinknek január 2-án Pancsováról történt visszaveretése”. Érzékelhető tehát, hogy alapvetően két, egymástól jól elkülöníthető eseménysor okán fejezték ki különböző formában a tisztek a Kiss Ernővel szembeni fenntartásaikat. A 40 tisztszerű aláírásával ellátott levélben a krassói bányavidék 1848. december második felében bekövetkezett elvesztésének tétlen szemlélését,⁹ és a temesvári helyőrséggel szembeni erélytelen fellépést vetették az altábornagy szemére, a Vukovicsnál járt tiszti küldöttség viszont a január 2-ai pancsovai ütközetben, és az azt követő visszavonulás során tanúsított hozzá nem értést kérte számon rajta. Kiss altábornagy pozícióját ez utóbbi ásta alá.

Pancsova Torontál vármegyében, a Bánság déli határához közel, a Temes folyó bal partján található túlnyomórészt szerbek által lakott település volt. Jelentőségét növelte, hogy itt volt a 12. (német–bánsági) határőrezred központja, s 1848 nyarától a délvidéki szerb ellenállás egyik megerősített tábora. A bánsági magyar erők – mint már utaltunk rá –, december közepén elmulasztották a kedvező alkalmat Pancsova megtámadására. A hónap végén azonban egy Zichyfalván tartott haditanácson „Maderspach, Kiss (az őrnagy) és Nagysándor rábírták a tábornokot, hogy induljon Pancsova ellen, és foglalja el, ha lehet. Én azt az ellenvetést tettem, hogy a jarkováci csata után, mikor nyolc zászlóaljunk volt, a rácok meg elvesztették bátorságukat, elmulasztottuk ezt a vállalkozást, és most, mikor csak négy zászlóaljunk van, a rácok pedig összeszedték magukat és számos szerviánussal megerősödtek, elég veszélyes lehet. Leszavaztak, elhatározták az indulást” – fogalmazta meg naplójában ellenvetéseit az egyik résztvevő, Leiningen-Westerburg Károly gróf, későbbi honvéd tá-

⁷ A kormánybiztos Kiss altábornaggyhoz intézett levelének másolata MNL OL H 2. Kossuth Polizei Akten, 582. Idézi Vukovics Sebő emlékiratai, 415.

⁸ Vukovics Sebő emlékiratai, 415.

⁹ A bányavidék ez időbeli történetének összefoglalására legújabban lásd Antos Balázs: A krassói bányavidék megpróbáltatásai 1848-ban, különös tekintettel a november 15-i bogsánbányai ütközetre. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 3. szám. 749–766. A bányavidék elvesztésének közvetlen okaira az oraviczai bányapénztár tisztviselőjének, Jávoric Józsefnek 1849. január 11-én Debrecenben kelt összefoglalója a Honvédelmi Bizottmánynak, MLL OL H 2. OHB 1849:223.

bornok.¹⁰ A támadás esélyeit növelte viszont, hogy december 27-én Pancsován hirtelen meghalt a szerb vajda Stevan Supljikać, s a szerb erők parancsnokságát ideiglenesen Ferdinand Mayerhofer ezredes vette át.

Kiss Ernő december 31-én indította el csapatait, de a csikorgó hideg nem volt túl jó előjel az ütközethez. Január 1-én ennek ellenére a magyarok Pancsováig nyomták vissza a szerbeket, s Mayerhofer már a település feladását fontolgatta. 2-án azonban az első magyar rohamot sikeresen verték vissza a sáncokat védő szerbek, s ezt követően elkeseredett tüzérségi párbajt vívtak a felek.¹¹ A magyar ágyúk a lőszerkészletük kétharmadát is felhasználták már, amikor Kiss Ernőt többen is figyelmeztették, hogy vagy ki kell adni a gyalogságnak a rohamparancsot, vagy vissza kell vonulni, mert a nyílt terepen nehezen viselik az ellenség tüzérségének tüzét. A kritikus helyzetre így emlékezett vissza naplójában Leiningen: „A nagy férfiú egész kicsiny volta nyilvánvaló lett. Majd Nagysándorra, majd reám nézve kérdezte: 'Mitévők legyünk?' S mikor hallgattunk, annyira ideges lett, hogy kétségbeesetten kiabálta: 'Tanácsot, az istenért, egy tanácsot!' Végre azt mondtam neki, hogy mégis legjobb volna visszavonulni. Oly gyorsan adta ki ezt a parancsot, minden utasítás nélkül, hogy merre kell visszavonulni, hogy a legnagyobb zavar támadt. A lovasság és tüzérség egyszerre megfordult, és rendetlenül mind a felé az egy híd felé tolongott, amelyen átjött”¹²

A farkasordító hidegben végrehajtott visszavonulás alatt jelentős veszteségeket szenvedtek el az egyes zászlóaljok, hiszen tucatszám fagytak meg az emberek. „Egész nap, egész éjjel, egy harapás étel nélkül, a legiszonyúbb hidegben, a legsebesebb marsban menni, 2 álmatlan éjszaka és háromnapi ily megerőltetett mars után – ez bárkit is tönkre tenne. A Wasák¹³ közül majd 40 fagyott meg, a tizedik és 24-dik zászlóaljok közül szörnyű sok.”¹⁴

A kellően elő nem készített – avagy inkább későn kezdeményezett – támadás, az ütközet erélytelen és szakszerűtlen vezetése, a visszavonulás során demoralizált zászlóaljok látványa, a jelentős embervesztés eredményezte azt, hogy a tisztikar nevében január 5-én a Damjanich János vezérőrnagy vezette küldöttség Kiss Ernő levál-

¹⁰ Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornok levelei és naplója. In Az aradi vértanúk. Válogatta, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Katona Tamás. I. kötet. Budapest, 1983. 127.

¹¹ A pancsovai ütközetre lásd Olchváry Ödön: A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken. Budapest, é. n. 115–126.; legújabban Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004. 134–138.

¹² Az aradi vértanúk, 129–130.

¹³ A Gustav Wasa herceg altábornagy nevét viselő cs. kir. 60. sorgyalozezred 3. zászlóalja vett részt az ütközetben.

¹⁴ „Csata mezejéről írom pár soraim” (Büttner Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból.) Az előszót írta és a jegyzeteket készítette Pető Vilmos. A szöveget gondozta Öllös László. Budapest–Bratislava, 1989. 70. Az ütközetben részt vevő fiatal költő, Vajda János naplójában hosszan számol be a visszavonulás borzalmairól. Vajda János: Egy honvéd naplójából. Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Budapest, 1981. 49–56.

tására kérte Vukovics kormánybiztost. A dolog érdekessége, hogy Damjanich nem vett részt a Pancsova elleni hadműveletben, hiszen december közepétől betegen feküdt Szegeden. Kossuth december 22-én egy személyes hangú levelet írt hozzá: „Azonban fájdalommal hallok, hogy ezredes úr betegen fekszik Szegeden. Isten, hazánknek oltalmazó Istene ne adja, hogy betegsége tartós legyen (...) Nagyon kérem, legyen gonddal egészségének mi hamarábbi helyreállítására”.¹⁵ Damjanich két nappal később egy katonától szokatlan patetikus hangú levéllel válaszolt az elnöknek. „Én ugyan beteges vagyok, de a szeretet, mely bennem hazám irányába él, (...) sokkal több erkölcsi hatással bír reám, mintsem én ezen rég viselt, s csak a gyakori viszontagságok közt megújuló betegségem – ilyen időbe, amidőn egy nemzet léte felett van elvetve a kocka, amidőn a haza joggal kívánhatja mindenkitől testi és lelki erejéveli közremunkálását – túrni nem tudnám. Én az elárult szegény hazáért e szabadságért vívó nemzetért túrni, tenni, s ha kell, meghalni tudok.”¹⁶

A „túrni, tenni, s ha kell, meghalni” kész Damjanich tehát csak a beszámolókból értesülhetett a pancsovai kudarc részleteiről, Kiss Ernő altábornagy hadtestparancsnoki tevékenységéről. Mi készítette, készíthette a parancsnokával szembeni cselekedetre? Úgy véljük, határozott fellépése nem elsősorban Kiss Ernő ellen irányult, habár természetesen ő volt az eset szenvedő alánya.¹⁷ Damjanich azon kevesek közé tartozott, aki mindig figyelemmel kísérte az alája beosztott közkatonák, honvédek életkörülményeit. Szinte közöttük élt, együtt ünnepelték meg a sikereket, esténként közéljük telepedve együtt borozgattak, ismerte képességeiket, tudta, mit várhat el tőlük. A pancsovai nagy visszavonulás elszenvedői elsősorban a közhonvédek voltak. Ők fagytak meg az út mentén, fagyott meg a kezük, lábuk, orruk, az ő ellátásukról nem gondoskodtak közel két napon keresztül. Jogosan háborította ez fel Damjanichot. Indulatos fellépésének másik kiváltó oka az ország szorongatott katonai helyzete lehetett. 1848 őszén a Bánságban ő hozzászólt a katonai sikerekhez, s most 1849 elején kellett szembesülnie a legnagyobb kudarcral, amikor az országnak leginkább szüksége lett volna a győzelemre. A katonai fegyelem azonban még ebben a helyzetben is a szabályszerű eljárás, a szolgálati út betartására kényszerítette. Hogy mi hangzott el pontosan a Vukovics Sebő kormánybiztossal folytatott megbeszélés-

¹⁵ A levelet közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. kötet. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1952. 848. Ebben a levélben értesítette Damjanichot arról is, hogy érdemei elismeréseképpen vezérőrnaggyá léptetik elő.

¹⁶ MNL OL H 2. OHB 1848:6632. Közli dr. Thim József: A magyarországi 1848–49-iki, 272.

¹⁷ „Ami Kiss Ernőt illeti, a forradalmi harc kezdetén perlaszi diadala népszerűvé tette, és ő valóban egyike volt a legnemesebb alakoknak: igazi gavallér katona, minő az egykori osztrák hadseregben a tökéletesebb minták közé tartozott. Harcolt mint jó hazafi hazája ügyéért, de minden ize arisztokrata volt. Bátor, tüzes katona volt; a tomasováci ágyúzás alatt folyton a legveszélyesebb pontokon a zászlóaljok előtt lovagolt, a fiatal csapatokat lelkesítő beszéddel bátorította. Talán neki voltak legszebb paripái, különösen egy szép sárgája emlékezetes maradt, melyen előtünk nyargalászott. Ő volt az egyedüli arisztokrata a forradalomban; ő volt azon *egyetlen* ember, aki megengedte, hogy 'excellenciázzák'.” Vajda János: Egy honvéd naplójából. 58.

lésen, azt sajnos nem tudjuk. Vukovics visszaemlékezésében a következő szerepel: „Január 5-én (...) a királyi biztoshoz jövének, s őt a had nevében arra kérték meg, hogy a megrázkódott alárendeltség helyreállítása, s a háborúnak adandó szerencsésebb fordulat okáért Kiss Ernőt a vezénylet letételére szólítsa föl”.¹⁸ A kormánybiztos azonban másnap az altábornagyhoz intézett felszólításában úgy fogalmazott, hogy „ha a szigorú alárendeltséget a seregben azonnal nem tartja lehetségesnek, a serevezérséget a rangban utána következő főtisztnek adja által”.¹⁹

Az esetből szerencsére nem lett ügy, ugyanis Kiss altábornagy pontosan érezte a vele szemben megnyilvánuló bizalmatlanságot, s átadta a parancsnokságot Damjanichnak.²⁰ A következő pár napban „még ugyan Kiss Ernő neve állott a fő parancsok alatt, de e szinte úgy polgári jellemben erős, mint katonai vitézségben fényes férfiú kellőleg felfogván a nemzeti háború kívánatait, nem csak bosszankodás nélkül, de szíves baráti beleegyezéssel látta s engedte ifjabb társa határozó befolyásának emelkedését”.²¹ Kossuth január 9-én kelt levelében értesítette a gyakorlatilag már lemondott Kiss Ernőt, hogy „a kormány által kineveztetik magyar honi főhadiparancsnokul”, s egyben arra kérte, hogy „Damjanics tábornok úrnak a bánáti hadsereg vezényletét” adja át.²²

Damjanich fellépése okainak vizsgálata azért is tanulságos, mert a szerb származású vezérőrnagy a szabadságharc nehéz természetű személyiségei közé tartozott. Több tisztársával is konfrontálódott, ha úgy érezte, hogy a másik nem tett meg mindent az ügy érdekében, avagy hibás intézkedéseivel elmulasztott valamit. Csak 1848 őszén és 1849 januárjában a következő „esetei” voltak. Először a krassói bányakerület katonai parancsnokával, Asbóth Lajos őrnaggyal gyűlt meg a baja, aki véleménye szerint többször is elmulasztotta a térségben operáló császári erőket bekeze-
ríteni vagy megsemmisíteni, s ezt az ellentétet is Vukovics kormánybiztosnak kellett kezelnie.²³ 1848. november közepén közvetlen felettesével, Vetter Antal vezérőrnaggyal volt „ügye”. Az összetűzés kiváltó oka az 1848. november 9-i lagerdorfi ütközet volt, amelyben Vetter szerint Damjanich honvédei túl sok kegyetlenséget követtek el.²⁴ 1849 január végén az aradi ostromsereg parancsnokát, Gaál Miklós

¹⁸ Vukovics Sebő emlékiratai, 415.

¹⁹ Vukovics Sebő emlékiratai, 415.

²⁰ Kiss Ernő levele Kossuthhoz 1849. január 7-én MNL OL H 2. OHB 1849:190.; „A Kiss Ernő elleni elkeseredés és a fenyegetőzés, hogy az első csatában lelövetik, általános volt, midőn Damjanich lón kinevezve fővezérnek. Egy sík mezőn állottunk ki zászlóaljankint, midőn Kiss Ernő és Damjanich egymás mellett lovagolva kíséretökkel mindenik csapat előtt megjelentek, amaz elbűcsúzva, és Damjanichot mint zentúli parancsnokot bemutatva. Ez a jelenet is egyike volt azoknak, melyek ki-
törülhetlen benyomást hagytak hátra magok után.” Vajda János: Egy honvéd naplójából. 58.

²¹ Vukovics Sebő emlékiratai, 422.

²² Kossuth Lajos Összes Munkái. XIV. kötet. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1953. 72.

²³ Lásd erre Antos Balázs: A krassói bányavidék megpróbáltatásai, 760–762.

²⁴ Lásd erre Kemény Krisztián: Indokolatlan kegyetlenség vagy „keserű szükség”? A „Professzor” és a „Nagy Renegát” konfliktusa 1848 novemberében. Aetas, 2013. 3. szám. 92–118.

vezérőrnagyot próbálta meg önhatalmúlag leváltani, mert meggyőződése szerint nem ostromolta hatékonyan a várat.²⁵ A sor korántsem teljes, de az esetek jól érzékeltetik, hogy Damjanich tisztársaival szembeni fellépései, megnyilvánulásai nem mindig maradtak meg a szigorúan vett „törvényes” vagy „szolgálati” keretek között. Gaál Miklós vezérőrnagyot pl. úgy próbálta meg leváltani, hogy kettejük között nem volt alá- s fölérendeltségi viszony, s a kormány helyben lévő képviselőjével, Boczkó Dániel kormánybiztossal is már bevezetett tényként közölte tábornoktársa felmentését, s annak tudomásul vételét várta el tőle. Nem riadt vissza tehát a cselekvéstől, de olykor nem mérlegelte azt, hogy jogában áll-e azokat végrehajtani. Mindezek tükrében tanulságos annak számbavétele, hogy miként fogadta tisztársai írásbeli fellépését Kiss Ernővel szemben, s hogyan vélekedett erről.

Azt sajnos nem tudjuk, hogy pontosan mikor és hogyan értesült a 40 tiszt által aláírt és Kossuthnak címzett tiltakozó iratról. Az ahhoz való csatlakozásra őt nyilván nem kérték fel, mert mint láttuk, január 12-én a nyilatkozatot már Debrecenben iktatták, s az ezzel szemben megfogalmazott, a verseci hadseregnek címzett felhívását csak január 16-án szignálta Nagybecskerekén, s egy nappal később küldte el az Országos Honvédelmi Bizottmánynak.

„Bánsági hadparancsnokság

Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak

Nagybecskerekén, január 17-én 1849.

Debrecenbe

A mellékletet hivatalos tisztelet mellett oly megjegyzéssel van szerencsém a Honvédelmi Bizottmánynak fölterjeszteni, hogy ebből megérteni méltóztassanak, minő megilletődéssel vette a helybeli hadsereg verseci bajtársainak mélyen tisztelt hadvezérünk altábornagy Kiss Ernő úr ellen helytelen úton s módon tett, általunk összhangúan rosszaló lépését, s hogy továbbá minő lépéseket talált ezen hadsereg szükségességnek tenni, miszerint a nevezett altábornagy úrnak méltatlan megsértetéséért érdemes elégtételt eszközölnön.

Damjanich tábornok²⁶

„Nagybecskereki hadsereg

A Verseci hadseregnek!

Mély megilletődéssel s fölötte kedvetlen értesültünk arról, hogy a sereg teljességgel helytelen úton s módon egy alaptalan rágalmozó előterjesztést tett hadvezérünk, altábornagy Kiss Ernő Úr ellen a Honvédelmi Bizottmányhoz. E lépése a hadseregnek

²⁵ Lásd erre Pelyach István: Egy elmulasztott várostrom tanulságai. (Az aradi vár „ostroma” 1849 januárjában) Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. Tomus LXXXVII. Szeged, 1989. 3–20.

²⁶ MNL OL H 2. OHB 1849:771.

okvetetlen hibás, mi azt egyhangúan tökéletesen rosszalljuk. Becsület az első elkerülhetetlen erénye minden katonának, s minden honpolgárnak; tisztelt vezérünk ebbeli lelki tisztaságát sokkalta világosabb fényben láttuk, derék, lelkes hazafiasságát sokkalta bővebben ösmerjük, minthogy ily jellemi erányába gyanakodni merényelhetnénk. Mint hazafi, s katona például áll tehát Ő előttünk; ha történt, vagy történhetett hadi mozdulatainkban hiba, ez fensőbb taktikai nézetek körébe fekszik, s kérdés, ha képes-é erre nézve a hadsereg – midőn a környülményeket egész terjedelmében mindenkor nem ösmerhette – helyszerű ítéletet hozni. De ha képes is, nem ez a meghívátása, mert ha minden hadseregek egyes részletei parancsnokaik tényeinek fontolgatására vélik magokat meghívottaknak, ha azokat önkények szerint kárhoztatni vagy elítélni magokat jogosulva hiszik, akkor megbomlottak ama kötelékek, melyek testületünket összhangulatba tartják; megszűnt ekkor a szabályszerű fegyelem, s így fenn nem állhatunk, mert egyetértésünk hiánya, midőn mindnyájan egy hazának fiai rendíthetetlenül össze kellene csatlakoznunk, idegen szenvedésbe szakít el egymástól, s nagyszerű meghívátásunknak, a haza védelmének megfelelni képtelenek vagyunk; mily véghetetlen tehát a kár, melyet így egyesek önkénye vagy meg gondolatlansága a hazának szülhet, vegye a hadsereg szigorúbban fontolóra. De azt komolyan meg kell vallanunk, hogy e tény illetlen, s a katonai becsületos gondolkodásmóddal, a nyílt vitézi szellemmel meg nem egyező. Kinek keblébe ily elvek honolnak – ezt pedig a katona neve igényli –, nem nyúlhat az alattomos rágalom gyáva eszközéhez, hanem őszinte lép föl, ha valaki ellen fellépni oka van.

Ha tehát a hadsereg tőlünk megszakadva lenni nem akar, legkomolyabban felszólítjuk, hogy jövőre nézve minden illetén helytelenséget elmellőzzön, s attól magát szigorún eltartóztassa, másképpen kéntelenítve leszünk, mint a hadseregnek ellenpártja fellépve közönségesen tisztelt hadvezérünkön elkövetett méltatlan sérelemért ott, hová a hadsereg vádiratát idézni merénylette, oly elégtételt követelni, melyet a tisztelt Vezér velünk személyében egyszersmind megbántottakkal érdemel.

Végre pedig felhívjuk a hadsereget, hogy ebbeli hibáját rögtön jóvátenni siessen, hogy mely legyen erre az út, reményljük, el fogja a hadsereg találni, s oly módokhoz fog nyúlni, melyek egy hadvezérhez s egy tiszt kihozhatók lehetnek.

Nagybecskereken, január 16-án 1849.

Következnek a zászlóaljparancsnokoknak aláírásai tisztikaraik nevében.

Damjanich tábornok²⁷

Az OHB-hoz írt kísérőlevél tömörségéből egy gondolatot érdemes kiemelni: a verseci hadsereg tisztjei *helytelen úton s módon* léptek fel Kiss Ernővel szemben, s

²⁷ A „Damjanich tábornok másolatban közli a hadseregnek Kiss Ernő altábornagy melletti fölszólalását” kivonattal ellátott levelet 1849. január 20-án iktatták az OHB titkárságán, s küldték tovább tudomásul vétel végétt Kossuthnak és a hadügyminiszternek. MNL OL H 2. OHB 1849:771.

ezzel nem értenek egyet a nagybecskereki haderő alakulatai. Nem az altábornagy képességeit és tevékenységét bíráló megjegyzéseket utasította tehát itt vissza Damjanich, hanem a tisztikar ilyen fellépését a fővezénylet ellen.

Ennek fényében tanulságos a verseci hadsereghez címzett felhívás gondolatmenete. Bevezetőjében itt is kiemelte, hogy helytelen úton s módon lépett fel a tisztikar Kiss Ernővel szemben, de az általuk megfogalmazott kritikát itt már alaptalan rágalmaknak is minősítette. Ilyen felvezetés után azt várnánk, hogy tételesen megcáfolja a verseci tisztikar egyes állításait, erre azonban nem került sor. Először kifejezte azon meggyőződését, hogy az altábornagy becsületessége megkérdőjelezhetetlen, hazafisága tiszta és mindenki által ismeretes. Ezt követően érdekes logikai fordulatot vett a nyilatkozat, hiszen a következőre mutatott rá: lehet, hogy történtek hibák a hadsereg vezetésében, ezek azonban „fensőbb taktikai nézetek körébe” tartoznak, s kérdéses, hogy a tisztikar a körülmények nem teljes ismeretében képes-e ezekről helyes ítélete, kritikát mondani. Majd újabb fordulatot véve kiemelte, hogy ha képes is erre, „nem ez a hivatása”, mert ha „minden hadseregek egyes részletei parancsnokaik tényeinek fontolgatására vélik magokat meghívottaknak”, akkor megbomlik a hadsereg összhangja s szabályszerű fegyelme. S ha ez megbomlik, a hadsereg nem tud megfelelni legfontosabb hivatásának, a haza védelmének. A vitézi magatartással ugyanakkor nem fér meg az „alattomos rágalom”. A becsületes gondolkodással csak az egyeztethető össze, ha a tiszt „őszinte lép föl, ha valaki ellen fellépni oka van”. Mit jelenthet az a kitétel, hogy „őszinte lép föl”? Minden bizonnyal arra utalt Damjanich, hogy a „szolgálati út” betartása kötelező, vagyis a tisztikarnak először az altábornagyot kellett volna felkeresni, s előtte nyíltan kimondani észrevételeit, s nem közvetlenül – őt megkerülve – szinte „feljelenteni”, „besúgni” vagy rágalmazni az OHB elnökénél. Ez a magatartás valóban jellemző volt Damjanichra, hiszen ő minden esetben egyenesen az érintettel közölte először a fenntartásait és kritikáját – kivéve a január 5-i fellépését Vukovics Sebő kormánybiztosnál Kis Ernő leváltása ügyében. Nem áll rendelkezésünkre ugyanis olyan forrás, amely azt tanúsítaná, hogy Damjanich értekezett volna Kiss Ernővel a kormánybiztosnál tett „látogatása” előtt.

Mi lehetett ténylegesen a célja a Damjanich által megfogalmazott, Kiss Ernő mellett hitet tevő nyilatkozatnak? Talán ő maga is érezte, hogy nem járt el teljesen szabályszerűen és erkölcsösen, amikor Vukovics kormánybiztosnál a leváltását sürgette, s némiképp ellensúlyozni akarta azt a fellépését. Az fel sem merülhet, hogy az altábornaggyal szemben megfogalmazott szakmai kifogásokkal nem értett egyet, hiszen meg sem kísérelte cáfolni azokat, vagyis tisztában volt Kiss hadvezéri képességeivel. A fő ok talán a katonai felső vezetés tekintélyének megóvása lehetett mind a politikai vezetés, mind a tisztikar előtt. A születőben lévő és nagyon sok irányból verbuválódó honvédsereg belső fegyelmi viszonyait akarta ezzel is megszilárdítani, s egyértelműsíteni az alá- s fölrendeltségi hierarchiát. Talán igaz ez akkor is, ha ő maga volt az egyik olyan tiszt, aki indulatosságával leggyakrabban kikezdte ezt.

Beitrag zum militärischen Portrait des Landesgenerals János Damjanich

An der Wende von 1848/49 ist eine gespannte militärische Situation im Banat entstanden. Die kaiserlich-königlichen Truppen haben den Krassóer Bergbaudistrikt ohne grösseren Widerstand besetzt; die Garnison in Temeswar konnte die umliegenden serbischen Lager ungestört mit Waffen versorgen, denn die ungarischen Kompanien in der Gegend waren unfähig, die regelmässigen Ausbrüche aus der Burg zu verhindern; und der Angriff vom Feldmarschalleutnant Ernő Kiss gegen Pantschowa am 2. Januar endete in einer ersten Niederlage. Für die Misserfolge hat ein Teil der Offiziere direkt den Korpskommandanten verantwortlich gemacht. Einerseits wurde ihm Passivität, anderseits Unverständnis vorgeworfen.

Anfang Januar wandten sich deswegen 40 Offiziere unmittelbar an den Regierungspräsidenten Lajos Kossuth, und beklagten ihren Vorgesetzten. Sie haben die Möglichkeit aufgegriffen, wenn er weiterhin der Kommandant bleibt, verlieren die Ungarn das Banat mit Sicherheit. Damjanich richtete ein offenes Schreiben an sie, obwohl er Ernő Kiss nach der Niederlage in Pantschowa zur Leitung des Korpses selber für unfähig hielt, und deswegen beim Regierungsbeauftragten Sebő Vukovics um seine Ablösung gebeten hat. In diesem Schreiben missbilligte er ausdrücklich einen derartigen Auftritt der Offiziere, und diesen hat er auch bei der Regierung gemeldet. Die Studie analysiert die Ereignisse, und untersucht die möglichen Gründe der Taten vom General Damjanich.